

EKOLOJİ DİPLOMATİYA DİPLOMATİYANIN YENİ BİR FORMASI KİMİ

Xülasə

Məqalədə müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində diplomatiyanın yeni forması kimi təşəkkül tapmış ekoloji diplomatiya fenomeni kompleks şəkildə təhlil olunur və bu konseptin Azərbaycan elmi ictimaiyyətinə sistemli təqdimatı məqsədi güdür. Tədqiqatın birinci hissəsində ekoloji diplomatiyanın konseptual əsasları araşdırılır: anlayışın mənşəyi və elmi dövriyyəyə daxil olması, formalaşmasının tarixi mərhələləri (Stokholm konfransından Paris Sazişinə qədər), ənənəvi diplomatiyadan fərqləndirici xüsusiyyətləri, o cümlədən diplomatik danışıqların obyektinin dövlət maraqları deyil, iqlim sabitliyi və biomüxtəliflik kimi bölünməz ümumi resurslar olması, aktorların çoxluğu, elmi biliyə struktur asılılığı, çoxtərəfli danışıq formatı və gələcək nəsillərin maraqlarına yönəlmiş zaman üfuku sistemləşdirilir. Ekoloji diplomatiyanın xarici siyasətdə yeni alət kimi rolu "yumşaq güc", dövlət imici və kiçik dövlətlərin niş diplomatiyası kontekstində dəyərləndirilir. Məqalənin ikinci hissəsi bu diplomatiya formasının praktiki reallaşmasını təmin edən beynəlxalq institutional mexanizmlərə həsr olunur. Burada BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı və İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyası ilə onun Tərəflər Konfransı sisteminin necə işlədiyi, İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspert Qrupunun elmi biliklə siyasi qərar arasında vasitəçi mövqeyi, Avropa İttifaqının iqlim diplomatiyasının normativ təsir modeli, habelə ozon rejimi və regional sazişlərin tənzimləyici funksiyası ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilir. Bakıda keçirilmiş COP29 konfransının nəticələri ev sahibi diplomatiyası nümunəsi kimi ayrıca nəzərdən keçirilir. Aparılan təhlil göstərir ki, ekoloji diplomatiya epizodik fəaliyyət sahəsindən beynəlxalq münasibətlərin institutionallaşmış, çoxsəviyyəli və davamlı alt-sistemə çevrilmişdir, onun səmərəliliyi isə fraqmentasiya, maliyyə çatışmazlığı və icra mexanizmlərinin zəifliyi kimi struktur problemlərin həllindən asılıdır.

Açar sözlər: *ekoloji diplomatiya, iqlim dəyişmələri, beynəlxalq əməkdaşlıq, global ekoloji idarəetmə, davamlı inkişaf.*

Giriş

XX əsrin ikinci yarısından etibarən ekoloji problemlər lokal və milli çərçivəni aşaraq beynəlxalq münasibətlərin müstəqil amilinə çevrilmişdir. İqlim dəyişmələri, ozon qatının deqradasiyası, bioloji müxtəlifliyin itirilməsi, transsərhəd çirklənmə, su ehtiyatlarının tükənməsi və səhrələşmə dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşmayan proseslərdir. Bu proseslərin miqyası hər hansı bir dövlətin milli tənzimləmə imkanlarını aşdığı üçün onların həlli yalnız dövlətlər arasında razılaşma və koordinasiya yolu ilə mümkündür. Məhz bu obyektiv reallıq, yəni ekoloji təhdidlərin global xarakteri ilə siyasi hakimiyyətin milli-dövlət təşkilatlanması arasındakı struktur uyğunsuzluğu beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni fəaliyyət sahəsinin, ekoloji diplomatiyanın yaranmasını şərtləndirmişdir [14, s. 3-18; 19, s. 97-98].

Ekoloji diplomatiyanın aktuallığı son onilliklərdə yalnız artmışdır. Ətraf mühit məsələləri bir zamanlar "aşağı siyasət" (low politics) sferasına aid edilərək təhlükəsizlik və iqtisadiyyat kimi "yüksək siyasət" mövzularının kölgəsində qalırdısa, bu gün iqlim gündəliyi dövlət başçılarının sammitlərinin, global maliyyə axınlarının və geosiyasi rəqabətin mərkəzi mövzularından birinə çevrilmişdir. İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspert Qrupunun qiymətləndirmələrinə görə, antropogen fəaliyyət nəticəsində global orta temperatur sənayeləşmədən əvvəlki dövrlə müqayisədə artıq təxminən 1,1 dərəcə yüksəlmişdir və mövcud siyasət davam edərsə, əsrin sonunadək istiləşmə təhlükəli həddi aşacaqdır [9]. Bu elmi mənzərə ekoloji məsələləri diplomatik gündəliyin periferiyasından mərkəzinə daşımışdır.

Mövzunun Azərbaycan üçün əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmalıdır. 2024-cü ilin noyabrında Bakının BMT-nin İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına (COP29) ev sahibliyi etməsi ölkəmizi global iqlim diplomatiyasının episentrinə çevirmiş və bu diplomatiya formasının nəzəri-konseptual əsaslarının milli elmi ədəbiyyatda sistemli işlənməsi ehtiyacını aktuallaşdırmışdır [5]. Bununla belə, beynəlxalq elmi ədəbiyyatda ekoloji diplomatiya artıq üç onillikdən artıqdır ki, müstəqil tədqiqat sahəsi kimi inkişaf etdiyi halda (L.Susskind, S.Ali, P.Çeysek, P.Haas

və başqalarının əsərləri), Azərbaycan sosial-siyasi elmlərində bu konsept hələlik kifayət qədər işlənməmişdir. Tədqiqatımız məhz bu boşluğun aradan qaldırılmasına, konseptin Azərbaycan elmi ictimaiyyətinə təqdim edilməsinə və onun institusional mexanizmlərinin təhlilinə yönəlmişdir.

Problemin elmi işlənmə vəziyyətinə gəldikdə, beynəlxalq ədəbiyyatda bir neçə tədqiqat xətti vardır. Birinci xətt ekoloji danışıqların nəzəriyyəsi və praktikasıdır: L.Susskind və S.Alinin fundamental əsəri qlobal ekoloji sazişlərin bağlanması sisteminin geo-siyasətini və zəif cəhətlərini təhlil edir [14], P.Çeysek isə otuz illik danışıq təcrübəsinin empirik təhlilini təqdim edir [4]. İkinci xətt elmlə siyasətin qarşılıqlı əlaqəsidir: P.Haasin epistemik icmalar konsepsiyası bu sahənin klassik nəzəri töhfəsidir [8]. Üçüncü xətt qlobal ekoloji idarəetmə tədqiqatlarıdır: R.Koheyin və D.Viktorun rejim kompleksi yanaşması [10] və K.O'Nilin beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri ilə ekologiya arasında körpü quran ümumiləşdirici işi [11] burada xüsusi yer tutur. Rusdilli ədəbiyyatda A.Alimov, Y.Şadimetov, E.Bliznetskaya, N.Boqolyubova və başqalarının işləri konseptin postsovet elmi məkanında adaptasiyasını təmin etmişdir [19; 20; 23], türkdilli ədəbiyyatda isə M.Doğan və B.Çatalın tədqiqatı ekoloji diplomatiyanı yeni diplomatik metodlar sırasında konseptuallaşdırmışdır [6].

Tədqiqatın məqsədi ekoloji diplomatiyanı diplomatiyanın yeni forması kimi konseptuallaşdırmaq, onun ənənəvi diplomatiyadan fərqləndirici əlamətlərini, məqsədlərini və xarici siyasətdəki rolunu müəyyənləşdirmək, habelə bu diplomatiyanın praktiki həyata keçirilməsini təmin edən beynəlxalq institutları və əməkdaşlıq mexanizmlərini sistemli təhlil etməkdir.

1. Ekoloji diplomatiyanın konseptual əsasları və xarici siyasətdə rolu

Ekoloji diplomatiya anlayışının məzmununu açmaq üçün, ilk növbədə, onun elmi dövriyyəyə daxil olma tarixinə nəzər salmaq lazımdır. Termin geniş yayılmasını Massaçusets Texnologiya İnstitutunun professoru L.Susskindin 1994-cü ildə nəşr olunmuş "Ekoloji diplomatiya: daha səmərəli qlobal sazişlərin bağlanması" adlı əsərinə borcludur. Susskind bu anlayışla, ilk növbədə, çoxtərəfli ekoloji sazişləri və onların beynəlxalq təhlükəsizlik prioritetləri kontekstində danışıqlar yolu ilə əldə olunması prosesini nəzərdə tuturdu [14, s. 15-40]. Sonrakı ədəbiyyatda anlayışın məzmunu genişlənmişdir: S.Ali və H.Vladiçə görə, müasir istifadədə ekoloji diplomatiya həm dövlətlərarası ekoloji idarəetmə danışıqlarını, həm də ekoloji münaqişələrin həlli və təbiəti mühafizə

əməkdaşlığı vasitəsilə sülhün möhkəmləndirilməsini əhatə edir [1]. Ümumiləşdirilmiş şəkildə ekoloji diplomatiyanı dövlətlərin və digər beynəlxalq aktorların ümumi ekoloji problemlərin həlli məqsədilə apardıqları kommunikasiya, danışıqlar və əməkdaşlıq proseslərinin məcmusu, ekoloji siyasətlə xarici siyasətin kəsişmə sahəsi kimi müəyyən etmək olar [7].

Terminoloji müstəvidə qeyd olunmalıdır ki, elmi ədəbiyyatda ekoloji diplomatiya ilə yanaşı "ətraf mühit diplomatiyası", "yaşıl diplomatiya" və "iqlim diplomatiyası" anlayışlarına da rast gəlinir. N.Boqolyubova və Y.Nikolayeva "yaşıl diplomatiya" fenomenini dövlətin ekoloji məsələlərdə fəal mövqə nümayiş etdirməklə beynəlxalq arenada müsbət imic formalaşdırması və bu imicin siyasi resursa çevrilməsi praktikası kimi təhlil edirlər [22, s. 189-195]. İqlim diplomatiyası isə ekoloji diplomatiyanın ən intensiv inkişaf etmiş alt-sahəsidir və məhz iqlim dəyişmələri ilə bağlı beynəlxalq danışıqlar prosesini əhatə edir [20, s. 128-135]. Türkdilli ədəbiyyatda M.Doğan və B.Çatal ekoloji diplomatiyanı (çevre diplomasiyası) mədəni, humanitar və rəqəmsal diplomatiya ilə bir sırada, ənənəvi diplomatik təamüllərdən bir çox məqamda ayrılan yeni diplomatik metodlardan biri kimi səciyyələndirir və onun konseptual skeletini davamlı inkişaf ideyasının təşkil etdiyini göstərir [6, s. 17-25]. Bu terminoloji ailənin ümumi məxrəci ondan ibarətdir ki, söhbət ətraf mühit məsələlərinin diplomatik fəaliyyətin müstəqil predmetinə çevrilməsindən gedir.

Ekoloji diplomatiyanın formalaşması tədricən, bir neçə tarixi mərhələdən keçməklə baş vermişdir. İlk nümunələr hələ XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərinə aiddir: xəz suitlərinin ovunun tənzimlənməsinə dair 1911-ci il sazişi və köçəri quşların mühafizəsi haqqında ikitərəfli müqavilələr təbii ehtiyatların idarə olunmasında dövlətlərarası razılaşmaların ilk təcrübələri idi [4, s. 30-45]. İnstitusional mənada ekoloji diplomatiyanın başlanğıcı 1972-ci ildə Stokholmda keçirilmiş BMT-nin İnsan Ətraf Mühiti üzrə Konfransı ilə bağlıdır. Bu konfrans ətraf mühiti qlobal siyasi gündəliyin müstəqil mövzusu kimi təsbit etdi və onun nəticəsində BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) təsis olundu [21, s. 148-151]. S.Ali və H.Vladiçin qeyd etdiyi kimi, "ekoloji diplomatiya" termini məhz UNEP-in yaradılmasından sonra geniş dövriyyəyə daxil olmuşdur [1]. Növbəti mərhələləri 1992-ci il Rio-de-Janeyro "Yer sammiti" (İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyasının və Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiyanın imzalanması), 2002-ci il Yohannesburq sammiti, 2012-ci il "Rio+20" konfransı və nə-

hayət, 2015-ci il Paris Sazişi təşkil edir [23, s. 12-40; 10]. Beləliklə, yarım əsr ərzində ekoloji diplomatiya epizodik təşəbbüslərdən daimi fəaliyyət göstərən, öz institutlarına, prosedurlarına və peşəkar korpusuna malik sahəyə çevrilmişdir.

Formalaşma prosesinin konseptual körpüsü davamlı inkişaf ideyasıdır. 1983-cü ildə BMT tərəfindən yaradılmış Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyasının 1987-ci ildə dərc olunmuş "Ümumi gələcəyimiz" hesabatı (Brundtland hesabatı) davamlı inkişafı gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək imkanını təhlükə altına almadan bugünkü tələbatların ödənilməsi kimi müəyyən etməklə ekoloji diplomatiyaya vahid normativ dil verdi [6, s. 18-24]. Bu ideya prinsipial əhəmiyyət daşıyırdı. Cənub ölkələri ekoloji tənzimləməni sənayeləşmə hüquqlarına maneə kimi qavrayırdılar, dayanıqlı inkişaf konsepsiyası isə ətraf mühitin qorunmasını iqtisadi inkişafın alternativini deyil, onun uzunmüddətli şərti kimi təqdim edərək bu qarşıdurmanı aradan qaldırmağa yönəlmişdi. M. Doğan və B.Çatalın vurğuladığı kimi, hökumətlərin ekoloji diplomatiya çərçivəsindəki beynəlxalq təmasları məhz davamlı inkişaf konsepsiyasının nəzəri və praktik tərəflərinin reallaşdırılması üzərində qurulur [6, s. 18-24]. Davamlı inkişaf dili sonradan 2015-ci ildə qəbul olunmuş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri ilə universal siyasət çərçivəsinə çevrildi və ekoloji diplomatiyanı inkişaf diplomatiyası ilə üzvi şəkildə birləşdirdi [23, s. 25-40].

Ekoloji diplomatiyanın bu sahənin yeni forması kimi səciyyələndirilməsi onun ənənəvi diplomatiyadan fərqləndirici əlamətlərinin dəqiqləşdirilməsini tələb edir. Birinci fərq predmetin təbiətindədir. Klassik diplomatiya əsasən milli maraqların toqquşduğu məsələlər üzərində qurulur və oyun məntiqi çox vaxt "sıfır cəmi" xarakter daşıyır. Ekoloji diplomatiyanın predmeti isə atmosfer, dünya okeanı, ozon qatı və iqlim sistemi kimi heç bir dövlətin mülkiyyətində olmayan resurslardır. Bu resursların qorunmasından bütün dövlətlər faydalanır, deqradasiyasından isə hamısı zərər çəkir. Belə struktur əməkdaşlığı zəruri etməklə yanaşı, "free-riding" problemini də doğurur, çünki hər bir dövlət xərcləri öz üzərinə götürmədən başqalarının səyləri hesabına faydalanmağa meyillidir [14, s. 18-35; 10, s. 7-12]. İkinci fərq aktorların dairəsindədir. Ənənəvi diplomatiya Vestfal məntiqi ilə dövlətlərarası münasibətlərə fokuslanırsa, ekoloji diplomatiyada qeyri-hökumət təşkilatları, elmi icmalar, transmilli korporasiyalar, şəhərlər və yerli icmalar danışıq prosesinin real iştirakçılarna çevrilmişdir [1; 3]. Üçüncü və bəlkə də ən prinsipial fərq elmi biliyə struktur asılılıqdır. Ekoloji problemlərin

mövcudluğu, miqyası və səbəbləri diplomatik müşahidə ilə deyil, mürəkkəb elmi tədqiqatlarla müəyyən edilir, buna görə də elm ekoloji danışıqların ayrılmaz infrastrukturuna çevrilir. P.Haasin "epistemik icmalar" konsepsiyası bu mexanizmi izah edir. Ümumi elmi baxışlara və normativ inanclara malik ekspert şəbəkələri problemi müəyyənləşdirir, səbəb-nəticə əlaqələrini əsaslandırır və siyasət variantlarını formalaşdırır, bununla da dövlət maraqlarının özünün formalaşmasına təsir göstərir [8, s. 1-20]. Ozon rejiminin yaranması bu mexanizmin klassik nümunəsidir, çünki atmosfer kimyaçıların konsensusu olmadan Vyana Konvensiyasının və Monreal Protokolunun qəbulu mümkün olmazdı [2]. Dördüncü fərq zaman üfqiündədir. Ənənəvi diplomatiya cari maraqlarla işləyir, ekoloji diplomatiya isə nəticələri onilliklər sonra tam təzahür edəcək proseslər barədə bu gün qərar qəbul etməyi və gələcək nəsillərin maraqlarını təmsil etməyi tələb edir. Nəhayət, beşinci fərq danışıq formatındadır. Ekoloji diplomatiya minlərlə iştirakçını əhatə edən meqa-konfranslar, konsensus qaydası, çərçivə konvensiyası–protokol modeli və davamlı sessiyalararası proses kimi özünəməxsus prosedur mədəniyyəti formalaşdırmışdır [4, s. 50-80; 3].

Ekoloji diplomatiyanın konseptual yerini müəyyənləşdirmək üçün onun beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri prizmasından necə göründüyünə də nəzər salmaq faydalıdır. Realist yanaşma üçün ekoloji gündəlik güc rəqabətinin yeni sahəsidir. Dövlətlər ekoloji öhdəlikləri nisbi güc mövqelərinə təsiri baxımından qiymətləndirir və iqlim danışıqlarında enerji resursları ilə iqtisadi rəqabət qabiliyyətinə dair maraqlar həlledici rol oynayır. Liberal institusionalizm isə əməkdaşlığın mümkünliyünü vurğulayır. Beynəlxalq institutlar informasiya mübadiləsini asanlaşdırır, əməliyyat xərclərini azaldır və öhdəliklərin monitorinqini təmin edir, bununla da bədavaçılıq problemini yumşaldır, rejimlər nəzəriyyəsi məhz bu məntiq üzərində qurulmuşdur [10, s. 8-14; 11]. Konstruktivist yanaşma diqqəti normaların və identikliklərin formalaşmasına yönəldir. "İqlim məsuliyyəti", "yaşıl dövlət", "ekoloji lider" kimi kateqoriyalar sosial konstruksiyalardır və ekoloji diplomatiya bu normativ strukturların istehsal olunduğu diskursiv məkan kimi çıxış edir [3; 11]. K.O'Nilin qeyd etdiyi kimi, ekoloji problematika beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi üçün sadəcə yeni tətbiq sahəsi deyil, onun əsas anlayışlarını yenidən düşünməyə sövq edən sınaq meydanıdır [11].

Ekoloji diplomatiya daxili strukturuna görə də çoxsəviyyəli və çoxşaxəlidir. Səviyyələr baxımından ikitərəfli format (transsərhəd çayların idarə olunma-

sı, qonşu dövlətlər arasında çirklənmə mübahisələri), regional format (dəniz hövzələri, regional təşkilatlar çərçivəsində ekoloji rejimlər) və qlobal format (universal konvensiyalar və konfrans diplomatiyası) fərqləndirilir [122, s. 45-90]. Predmet sahələri baxımından isə iqlim diplomatiyası ilə yanaşı su diplomatiyası (transsərhəd su ehtiyatları üzərində əməkdaşlıq və münaqişələrin qarşısının alınması), biomüxtəliflik diplomatiyası, ozon diplomatiyası və kimyəvi təhlükəsizlik diplomatiyası kimi alt-istiqamətlər formalaşmışdır [6, s. 20-28; 2]. Bu daxili bölünmə əslində məfhumun yetkinləşdiyini göstərir. Hər alt sahənin öz müzakirə meydanları, öz ixtisas dairəsi və öz hüquqi çərçivəsi var, amma hamısını eyni metodoloji özək bir yerdə saxlayır.

Ekoloji diplomatiyanın məqsədləri bir neçə səviyyədə sistemləşdirilə bilər. Normativ səviyyədə məqsəd beynəlxalq ekoloji hüququn inkişafı - prinsiplərin (transsərhəd zərər vurmama, ehtiyatlılıq, ümumi, lakin differensiallaşdırılmış məsuliyyət), konvensiyaların və protokolların işlənilməsi, hazırlanmasıdır. Praktiki səviyyədə məqsəd qlobal ictimai nemətlərin birgə idarə olunması, transsərhəd ekoloji zərərin qarşısının alınması və ekoloji öhdəliklərin icrasına nəzarət mexanizmlərinin qurulmasıdır [14, s. 40-75]. Siyasi səviyyədə ekoloji diplomatiya münaqişələrin qarşısının alınması funksiyasını da yerinə yetirir. Su ehtiyatları, balıqçılıq zonaları və digər təbii sərvətlər üzərində yaranan gərginliklərin diplomatik kanallara yönəldilməsi ekoloji sülh quruculuq potensialını reallaşdırır. Təbiəti mühafizə sahəsində əməkdaşlıq siyasi münasibətləri gərgin olan dövlətlər arasında da etimad körpüsü rolunu oynaya bilər [1; 19, s. 99-100].

Aktorların çoxluğu məsələsi ayrıca şərh tələb edir, çünki məhz bu cəhət ekoloji diplomatiyanı Vestfal modelindən ən çox uzaqlaşdıran amildir. Qeyri-hökumət təşkilatları ekoloji danışıqlarda üçlü funksiya yerinə yetirir: ictimai rəyin səfərbər edilməsi və hökumətlərə təzyiq, danışıq prosesinin müstəqil monitorinqi və ekspertiza təminatı. Elmi icmalar problemin gündəliyə daxil edilməsindən tutmuş saziş mətnlərinin texniki parametrlərinin müəyyənləşdirilməsində bütünlük mərhələlərində iştirak edir [8, s. 12-25]. Biznes sektoru burada iki tərəfli mövqe tutur. Bir tərəfdən ekoloji tənzimləmənin xərclərini o çəkir, ona görə də maraqlı tərəfdir; digər tərəfdən isə "yaşıl iqtisadiyyat" texnologiyalarını məhz o gətirdiyi üçün bu dəyişiklikdən qazanan tərəf də özüdür. Nəhayət, şəhərlər və regionlar kimi subnasional aktorlar öz iqlim öhdəlikləri və transmilli şəbəkələri ilə "paralel diplomatiya" yürüdürlər. Rəsmi kanallarla

yanaşı, akademik dairələrin və vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı ilə "ikinci yol" (Track II) diplomatiyası da fəaliyyət göstərir. Bu format rəsmi danışıqlarda dövlətlərin açıq şəkildə irəli sürməkdə çətinlik çəkdiyi kompromis variantlarının qeyri-rəsmi mühitdə, siyasi öhdəlik yaratmadan müzakirə olunmasına və sınaqdan keçirilməsinə imkan verir [1; 7]. Beləliklə, ekoloji diplomatiyada dövlət hələ də mərkəzi aktordur, amma artıq tək aktor deyil. Danışıqlar prosesi elə bir şəbəkə formasına düşüb ki, dövlətlə cəmiyyət arasındakı sərhədin hər iki tərəfini eyni anda əhatə edir.

Xarici siyasət alətləri sistemində ekoloji diplomatiyanın rolu son iki onillikdə keyfiyyətcə dəyişmişdir. N.Boqolyubova və Y.Nikolayevanın göstərdiyi kimi, "yaşıl diplomatiya" müxtəlif ölkələrin təcrübəsində məhz milli brendin və beynəlxalq cazibənin formalaşdırılması aləti kimi çıxış edir [22, s. 190-196]. İkincisi, ekoloji diplomatiya kiçik və orta dövlətlər üçün nişə diplomatiyası imkanı yaradır. Hərbi və iqtisadi resursları məhdud olan dövlətlər iqlim danışıqlarında vasitəçilik, ev sahibliyi və koalisiya liderliyi funksiyalarını üzərlərinə götürməklə real çəkirlərdən artıq beynəlxalq görünürəldə əldə edə bilirlər. Kiçik ada dövlətlərinin iqlim gündəliyindəki qeyri-mütənasib təsiri və ya ayrı-ayrı ölkələrin Tərəflər Konfranslarına ev sahibliyi vasitəsilə qlobal diqqət mərkəzinə çevrilməsi bunun nümunələridir [3; 20, s. 135-142]. Üçüncüsü, böyük güclər üçün ekoloji diplomatiya həm normativ liderlik nümayiş etdirmək, həm də iqtisadi maraqlarını irəli sürmək üçün bir vasitədir.

Ekoloji diplomatiyanın xarici siyasətdəki yerinin möhkəmlənməsi onun təşkilati institusionalaşmasında da təzahür edir. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin xarici işlər nazirliklərində ətraf mühit və iqlim məsələləri üzrə ixtisaslaşmış struktur bölmələr, iqlim üzrə xüsusi nümayəndə və səfir vəzifələri təsis edilmiş, diplomatik akademiya tədris proqramlarına ekoloji danışıqlar modulları daxil edilmişdir [7; 21, s. 192-196]. Görürük ki, ekoloji diplomatiya peşəkar diplomatik korpusun daxilində müstəqil ixtisaslaşma sahəsinə çevrilmişdir. İqlim danışıqçısından beynəlxalq hüquq, iqlim elminin əsasları və maliyyə mexanizmləri üzrə eyni anda hazırlıq tələb olunur ki, bu da hibrid peşə profilinin formalaşması deməkdir. Həmin peşəkarlaşma prosesi konseptin yetkinliyinin institusional göstəricisidir, çünki diplomatiyanın yeni forması özü ilə yalnız yeni mövzu deyil, həm də yeni bilik tələbləri, yeni karyera trayektoriyaları və yeni təşkilati strukturlar gətirir.

Bu konseptual təhlildən çıxan əsas nəticə ondan ibarətdir ki, ekoloji diplomatiya ənənəvi diplomati-

yanın sadəcə yeni mövzuya tətbiqi deyil, predmetinə, aktorlar dairəsinə, bilik əsaslarına və prosedurlarına görə keyfiyyətə fərqlənən yeni diplomatiya formasıdır. Onun təşəkkülü diplomatiyanın tarixi təkamülünün qanunauyğun mərhələsidir. Eyni zamanda onun real işləməsinə konkret beynəlxalq institutlar və əməkdaşlıq mexanizmləri təmin edir. Bunların təhlili isə növbəti bölmənin mövzudur.

2. Ekoloji diplomatiyada beynəlxalq əməkdaşlığın institusional mexanizmləri

Ekoloji diplomatiyanın institusional mənzərəsi vahid mərkəzləşdirilmiş struktur deyil, çoxsaylı təşkilatların, konvensiyaların və danışq platformalarının mürəkkəb şəbəkəsidir. R.Koheyn və D.Viktor bu vəziyyəti "rejim kompleksi" anlayışı ilə səciyyələndirirlər. İqlim sahəsində vahid və inteqrasiya olunmuş beynəlxalq rejim mövcud deyil, onun yerini bir-biri ilə zəif əlaqələnmiş, ayrı-ayrı problemlər ətrafında qurulmuş tənzimləmə elementlərinin məcmusu tutur [10, s. 7-16]. E.Bliznetskayanın qeyd etdiyi kimi, qlobal ekoloji idarəetmə sistemi məhz bu fraqmentasiya ilə beş yüzdən artıq çoxtərəfli ekoloji sazişin, onlarla katibliyin və paralel maliyyə mexanizminin mövcudluğu ilə səciyyələnir ki, bu da həm koordinasiya xərclərini artırır, həm də sistemin transformasiya istiqamətlərini müəyyənləşdirir [21, s. 147-154].

Bu ümumi mənzərə daxilində bir neçə açar institut xüsusi rol oynayır. Qlobal ekoloji əməkdaşlığın "lövbər" institutu BMT-nin Ətraf Mühit Proqramıdır (UNEP). 1972-ci ildə Stokholm konfransının qərarı ilə təsis olunmuş, mənzil-qərargahı Nayrobidə yerləşən bu qurum BMT sistemində ətraf mühit üzrə aparıcı səlahiyyətli orqan statusu daşıyır. Onun funksiyaları çoxşaxəlidir: qlobal ekoloji vəziyyətin monitorinqi və qiymətləndirilməsi ("Qlobal Ekoloji Perspektiv" hesabatları seriyası), beynəlxalq ekoloji hüququn inkişafına dəstək, çoxtərəfli konvensiyaların hazırlanması üçün platforma rolu və inkişaf etməkdə olan ölkələrə texniki yardım [16; 21, s. 149-152]. 2012-ci ildən UNEP-in idarəedici orqanı universal üzvlüyə malik BMT Ətraf Mühit Assambleyasına çevrilmişdir ki, bu da qurumun siyasi çəkisini artırmışdır. UNEP-in himayəsi altında ozon qatının mühafizəsi, bioloji müxtəliflik, kimyəvi maddələr və tullantılar üzrə konvensiya sistemləri formalaşmışdır. Ona görə də UNEP ekoloji diplomatiyanın normativ istehsal mərkəzi kimi qiymətləndirilə bilər [16].

İqlim sahəsində əməkdaşlığın hüquqi bünövrəsini 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda imzalanmış

BMT-nin İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyası (UNFCCC) təşkil edir. Konvensiya ekoloji diplomatiyanın açar normativ prinsipini, yəni "ümumi, lakin differensiallaşdırılmış məsuliyyət və müvafiq imkanlar" prinsipini təsbit etmişdir [17]. Konvensiyanın inkişafında iki mərhələ fərqləndirilir: kəmiyyət öhdəlikləri müəyyənləşdirən 1997-ci il Kioto Protokolu və milli töhfələr modelinə əsaslanan 2015-ci il Paris Sazişi [12]. Paris modeli suverenliyə minimal müdaxilə ilə maksimal universal iştirakı uzlaşdırmaq cəhdi kimi qiymətləndirilir və L.Susskindin özü-özünü icra edən sazişlər ideyasına yaxınlaşır [14, s. 100-140].

İqlim diplomatiyasının elmi təməlini İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspert Qrupu (IPCC) təmin edir. 1988-ci ildə Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı və UNEP tərəfindən birgə təsis olunmuş bu qurum özü tədqiqat aparmır. Onun funksiyası minlərlə alimin könüllü iştirakı ilə mövcud elmi ədəbiyyatın sistemli qiymətləndirilməsindən və hökumətlər üçün siyasət baxımından relevant, lakin siyasət diktə etməyən sintez hesabatların hazırlanmasından ibarətdir [9]. IPCC epistemik icmanın institusionallaşmış formasının ən aydın nümunəsidir. Onun qiymətləndirmə hesabatları iqlim danışqlarının faktoloji bazasını təşkil edir, "Siyaətçilər üçün xülasə" sənədlərinin hökumətlərlə sətir-sətir razılaşdırılması proseduru isə elmlə diplomatiyanın kəsişdiyi məqamı əks etdirir [8, s. 15-25; 7]. Altıncı qiymətləndirmə dövrünün 2023-cü ildə tamamlanmış sintez hesabatı qlobal icmal prosesinin və COP qərarlarının elmi əsasını təşkil etmişdir.

Ekoloji diplomatiyanın əsas danışq mexanizmi Tərəflər Konfransı (COP) sistemidir. Hər il keçirilən bu konfranslar Çərçivə Konvensiyasının ali qərar qəbul edən orqanıdır və dövlət nümayəndə heyətləri ilə yanaşı qeyri-hökumət təşkilatlarını, biznes strukturlarını, elmi dairələri və medianı bir araya gətirir. COP danışqlarında konsensus qaydası, danışq koalisiyaları ("77-lər qrupu və Çin", Kiçik Ada Dövlətləri Alyansı, Avropa İttifaqı, Ən Az İnkişaf Etmiş Ölkələr qrupu) və sədrlik edən ölkənin vasitəçilik funksiyası müəyyənədiçilərin rol oynayır [4, s. 90-130; 3]. Son illərin konfransları arasında COP27-də İtaliya və Zərər Fondunun yaradılması, COP28-də isə qalqıyanacaqdan tədricən uzaqlaşma barədə razılaşma xüsusilə fərqlənir [5].

Çərçivə Konvensiyasından Paris Sazişinə gedən yol ekoloji diplomatiyanın öyrənmə qabiliyyətini nümayiş etdirən ibrətamiz təkamül xəttidir. Kioto Protokolunun inkişaf etmiş ölkələr üçün hüquqi məcburi kəmiyyət hədəfləri müəyyənləşdirən "yuxa-

rıdan aşağı" modeli ən böyük emitentlərin bir qisminin sistemdən kənarda qalması və öhdəliklərin yalnız ölkələrin məhdud qrupunu əhatə etməsi kimi struktur problemlərə malik idi [8, s. 10-16]. 2009-cu il Kopenhagen konfransının uğursuzluğu olan hüquqi məcburi universal sazişin əldə oluna bilməməsi bu modelin həddlərini nümayiş etdirdi və danışıq sisteminin dərin böhranına səbəb oldu [4, s. 100-130; 20, s. 132-138]. Universal iştirakı hüquqi məcburi kəmiyyət hədəflərindən imtina hesabına təmin edən, ambisiyanın artırılmasını isə beşillik yeniləmə dövrlərinə və şəffaflıq mexanizminə həvalə edən Paris Sazişi ekoloji diplomatiyada institusional uğursuzluqların təcrübəsi əsasında bir proses olduğunu göstərir [12; 14]. Kioto rejiminin real əhatə dairəsi haqqında konkret göstərici bu rejimin struktur zəifliyini rəqəmlərlə əsaslandırmağa imkan verir. Ən böyük emissiya mənbəyi olan dövlətlərin protokola qoşulmaması ucbatından Kioto sistemi qlobal emissiyaların yalnız təxminən 18 faizini əhatə edirdi [13, s.74]. Bu göstərici hüquqi məcburiliyin özünün əməkdaşlığın effektivliyini təmin etməyə kifayət etmədiyini, universal iştirak olmadan isə ən sərt öhdəliklərin belə simvolik xarakter daşdığını göstərir.

İqlim rejimi ilə yanaşı, qlobal ekoloji əməkdaşlığın digər konvensiya klasterləri də institusional mənzərənin mühüm elementləridir. Rio prosesinin "bacı konvensiyaları" olan Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiya və Səhrələşməyə qarşı Mübarizə üzrə Konvensiya iqlim rejimi ilə paralel, lakin ondan ayrı danışıq xətləri formalaşdırmışdır. Bu xəttin son mərhələsi biomüxtəliflik sahəsində 2022-ci ildə qəbul olunmuş Kunmin-Monreal qlobal cərcivəsidir. Sənəd 2030-cu ilədək quru və dəniz ərazilərinin üçdə birinin mühafizə altına alınmasını hədəf kimi müəyyənləşdirir [12; 17, s. 150-153]. Kimyəvi maddələr və tullantılar sahəsində Bazel, Rotterdam və Stokholm konvensiyaları triadası fəaliyyət göstərir. Prosedur hüquqlar sahəsində Orxus Konvensiyası ekoloji informasiyaya çıxış, qərar qəbulunda ictimai iştirak və ədalət mühakiməsinə müraciət hüquqlarını təsbit etməklə ekoloji diplomatiyanın demokratik ölçüsünü gücləndirmişdir. Transsərhəd kontekstdə Espo Konvensiyası (transsərhəd ekoloji təsirin qiymətləndirilməsi) və Helsinki su konvensiyası regional əməkdaşlığın hüquqi alətləridir [21, s. 149-154]. Bu klasterlərin hər biri öz Tərəflər Konfransına malikdir ki, bu da ekoloji diplomatiyanı fasiləsiz, ilboyu davam edən danışıq prosesinə çevirir.

Institusional mexanizmlərin mühüm tərkib hissəsi maliyyə arxitekturasıdır. 1991-ci ildən çoxtərəfli ekoloji sazişlərin əsas maliyyə mexanizmi olan

Qlobal Ekologiya Fondu, habelə Yaşıl İqlim Fondu, Adaptasiya Fondu və COP27-də təsis olunmuş İtki və Zərər Fondu kimi ixtisaslaşmış kanallar həm inkişaf etməkdə olan ölkələrin öhdəlik götürməsinin maddi şərtini təmin edir, həm də Şimal-Cənub münasibətlərində etimadın barometri rolunu oynayır, çünki maliyyə vədlərinin icra olunmaması bütün danışıq sisteminə inamı sarsıdır [5; 20, s. 140-148]. Məhz buna görə iqlim maliyyəsi məsələsi son illərin konfranslarının mərkəzi mövzusunə çevrilmiş və COP29-un əsas mandatını təşkil etmişdir.

Bu ardıcılıqda Bakıda keçirilmiş COP29 xüsusi yer tutur və ekoloji diplomatiyanın institusional mexanizmlərinin işləmə tərzini nümayiş etdirən əyani nümunədir. "Maliyyə COP-u" adlandırılan bu konfransın mərkəzi nəticəsi iqlim maliyyəsi üzrə Yeni Kollektiv Kəmiyyət Hədəfinin qəbulu oldu. Qərara əsasən inkişaf etmiş ölkələrin aparıcı rolu ilə 2035-ci ilədək ildə ən azı 300 milyard ABŞ dolları səfərbər ediləcək, bütün mənbələrdən cəlb oluna-caq vəsaitin isə ildə 1,3 trilyon dollara çatdırılması nəzərdə tutulur. Əvvəlki illik 100 milyard dollarlıq hədəfi əvəz edən bu razılaşma ilə yanaşı, Paris Sazişinin 6-cı maddəsi üzrə beynəlxalq karbon bazarlarının fəaliyyət qaydaları da uzun illərdən sonra tamamlandı [5]. COP29 eyni zamanda ev sahibi diplomatiyasının imkanlarını nümayiş etdirdi, çünki konfransa sədrlik edən dövlət gündəliyin formalaşdırılması, tərəflər arasında vasitəçilik və kompromis mətnlərin hazırlanması funksiyalarını yerinə yetirməklə qlobal danışıq prosesinin fəal subyektinə çevrilir. Ölkəmiz üçün bu təcrübə ekoloji diplomatiyanın milli xarici siyasət alətinə çevrilməsinin praktiki nümunəsi olmuşdur.

Qlobal mexanizmlərlə yanaşı, regional səviyyəli institutlar da ekoloji diplomatiyanın mühüm daşıyıcılarıdır. Bu sırada Avropa İttifaqı xüsusi mövqeyə malikdir. İttifaq ekoloji məsələlərdə özünü normativ güc kimi konstruksiya edir və daxili standartlarını beynəlxalq danışıqlarda etalon kimi irəli sürür. 2019-cu ildə elan olunmuş "Avropa Yaşıl Sazişi" 2050-ci ilədək iqlim neytrallığı hədəfini təsbit etməklə İttifaqın xarici siyasətinə iqlim ölçüsü əlavə etmişdir. Karbon tutumlu idxala sərhəd tənzimləmə mexanizminin tətbiqi isə ekoloji normaların ticarət diplomatiyası vasitəsilə ixracına nümunədir [15; 20, s. 138-145]. Uğur nümunəsi kimi ozon rejimi ayrıca qeyd olunmalıdır. 1985-ci il Vyana Konvensiyası və 1987-ci il Monreal Protokolu universal ratifikasiyaya nail olmuş, ozondağıdıcı maddələrin istehsalı mərhələli şəkildə demək olar ki, tam dayandırılmışdır. R.Benedikin təhlilinə görə bu uğurun açarı elmi

konsensusun, çevik düzəliş mexanizminin, maliyyə fondunun və mərhələli yanaşmanın vəhdəti olmuşdur [2]. Xəzəryanı regionda isə 2003-cü il Tehran Konvensiyası, başqa sözlə, Xəzər dənizinin dəniz ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında çərçivə sazişi sahilyanı beş dövlətin, o cümlədən Azərbaycanın iştirakı ilə regional ekoloji diplomatiyanın hüquqi platformasını yaratmışdır.

İnstitusional mexanizmlərin təkamülündə diqqətəlayiq tendensiyalardan biri ekoloji gündəliyin təhlükəsizlik arxitekturası ilə yaxınlaşmasıdır. Bu da öz növbəsində iqlim məsələsinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının müzakirələrinə daxil olmasında və bir sıra dövlətlərin milli təhlükəsizlik doktrinalarında iqlim risklərinin təsbitində ifadəsini tapmışdır [19, s. 98-101; 14]. Digər tərəfdən, əks istiqamətli proses də institusionallaşır. Transsərhəd qorunan ərazilər, birgə su idarəçiliyi komissiyaları və münaqişədən sonrakı ərazilərdə həyata keçirilən ekoloji bərpa proqramları tərəflər arasında texniki səviyyədə etimad yaradır və siyasi dialoq üçün zəmin hazırlayır [1].

COP sisteminin az nəzərə çarpan, lakin mühüm elementi sədrliklərarası varislik mexanizmidir. Hər konfransın nəticələri növbəti sədrliyə ötürülən yol xəritələri və birgə təşəbbüslər vasitəsilə davamlılıq qazanır. COP29-da qəbul olunmuş "Bakıdan Belənə qədər 1,3 trilyona yol xəritəsi" buna nümunədir, sənəd iqlim maliyyəsinin genişləndirilməsi üzrə işin Azərbaycan və Braziliya sədrliklərinin birgə məsuliyyəti çərçivəsində davam etdirilməsini nəzərdə tutur [5]. Ardıcıl sədrliklərin koordinasiyası, sessiyalararası texniki orqanların fasiləsiz işi və tematik gündəliklərin ildən-ilə ötürülməsi konfrans diplomatiyasını təqvim hadisələri silsiləsindən vahid, kumulyativ prosesə çevirir. Bu mexanizm ev sahibi dövlətlərin məsuliyyətini də uzadır, belə ki, sədrlik konfrans bağlananda bitmir, qəbul olunmuş qərarların icrasını izləmək və növbəti mərhələyə hazırlıq işlərini də əhatə edir.

Eyni zamanda COP sistemi artan tənqidlə üzləşir və islahat müzakirələrinin predmetinə çevrilmişdir. Tənqidin əsas xətləri bunlardır: konsensus qaydasının ən az iddialı mövqeyə "veto" imkanı verməsi, konfransların miqyasının idarəolunmazlıq həddinə çatması, qərarların qəbulu ilə icrası arasındakı uçurum və qalığı yanacaq maraqlarının danışıq prosesinə artan təsiri [4, s. 120-135; 14]. Təklif olunan islahat istiqamətləri sırasında səsvermə prosedurlarının çevikləşdirilməsi, konfransların icra yönümlü formata keçirilməsi, elmi qiymətləndirmə ilə qərar qəbulu arasındakı əlaqənin gücləndirilməsi və ev sahibliyi meyarlarının dəqiqləşdirilməsi yer alır. L.Susskindin

hələ ilk əsərində irəli sürdüyü təkliflər (danışıq prosesinin peşəkar fasiləsiyası, öhdəliklərin özü-özünü icra edən dizaynı və qeyri-dövlət maraqlarının strukturlaşdırılmış iştirakı) bu müzakirələrdə aktuallığını qoruyur [14]. İslahat gündəliyinin olması sistemin böhran içində olmasından yox, əksinə yetkinləşməsindən xəbər verir, çünki institusional mexanizmlər artıq o qədər əhəmiyyət kəsb edir ki, onların təkmilləşdirilməsi özü ayrıca bir diplomatik mövzuya çevrilir.

İnstitusional mexanizmlərin təhlili onların səmərəlilik problemlərinə də toxunmağı tələb edir. Birinci problem icra mexanizmlərinin zəifliyidir. Beynəlxalq ekoloji sazişlərin əksəriyyəti mərkəzləşdirilmiş məcburetmə aparatına malik deyil, öhdəliklərin yerinə yetirilməsi isə əsasən şəffaflıq, hesabatlılıq və reputasiya təzyiqi hesabına təmin olunur [14]. İkinci problem maliyyə boşluğudur: inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqlim ehtiyacları ilə real maliyyə axınları arasındakı fərq trilyonlarla dollar səviyyəsindədir və COP29-da qəbul olunmuş yeni hədəf ətrafındakı kəskin fikir ayrılıqları Şimal-Cənub xəttinin ekoloji diplomatiyanın əsas gərginlik oxu olaraq qaldığını göstərdi [5]. Üçüncü problem fraqmentasiyadır: paralel rejimlərin çoxluğu norma ziddiyyətləri və resurs səpələnməsi yaradır [10, s. 12-20; 21, s. 152-154]. Nəhayət, dördüncü problem elmi konsensusla siyasi iradə arasındakı məsafədir: elmin tələb etdiyi fəaliyyət tempi ilə dövlətlərin daxili siyasi-iqtisadi məhdudiyyətləri arasındakı uçurum danışıq prosesinin xroniki gərginlik mənbəyidir [9; 3]. Bu problemlər ekoloji diplomatiyanın institusional arxitekturasının hələ formalaşma prosesində olduğunu və onun təkmilləşdirilməsinin XXI əsr beynəlxalq münasibətlərinin mərkəzi vəzifələrindən biri olaraq qalacağını göstərir.

Nəticə

Aparılmış təhlil ekoloji diplomatiyanın diplomatiyanın yeni, keyfiyyətə fərqli forması kimi səciyləndirilməsinin əsaslı olduğunu göstərir. Bu yenilik beynəlxalq münasibətlər sisteminin obyektiv transformasiyasının ifadəsidir. Ekoloji problemlərin qlobal və transsərhəd təbiəti ilə siyasi hakimiyyətin milli-dövlət təşkilatlanması arasındakı struktur uyğunsuzluq dövlətləri əməkdaşlığın yeni formalarını yaratmağa məcbur etmişdir. Ekoloji diplomatiya ənənəvi diplomatiyadan predmetinə (qlobal ictimai nemətlər), aktorlarına (dövlətlərlə yanaşı elmi icmalar, qeyri-hökumət təşkilatları və digər qeyri-dövlət subyektləri), bilik əsaslarına (elmi ekspertizaya struktur asılılıq), zaman üfünə (gələcək nəsillərin

maraqları) və prosedur mədəniyyətinə (çoxtərəfli meqa-konfranslar, konsensus qaydası, çərçivə konvensiyası–protokol modeli) görə fərqlənir. Stokholm konfransından Paris Sazişinə və Bakı konfransınadək yarım əsr ərzində bu diplomatiya forması epizodik təşəbbüslər toplusundan öz institutlarına, normalarına və peşəkar korpusuna malik davamlı alt-sistemə çevrilmiş, eyni zamanda dövlətlərin xarici siyasətində “yumşaq güc”, imic quruculuğu və nişa diplomatiyası aləti kimi yeni funksiyalar qazanmışdır.

Institusional müstəvidə aparılan təhlil göstərir ki, ekoloji diplomatiyanın praktiki reallaşması bir-birini tamamlayan mexanizmlər şəbəkəsi vasitəsilə təmin olunur. Bu şəbəkənin normativ istehsal mərkəzi BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı, hüquqi çərçivəsi İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyası və Paris Sazişi, elmi təməli İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspert Qrupu, danışıq platforması Tərəflər Konfransı sistemidir, regional səviyyədə isə Avropa İttifaqının normativ liderliyi, ozon rejimi və Tehran Konvensiyası kimi sazişlər fəaliyyət göstərir. Bu arxitektura işlək olsa da, icra mexanizmlərinin zəifliyi, maliyyə boşluğu və elmi konsensusla siyasi iradə arasındakı uyğunsuzluq kimi struktur problemlərlə üzləşir, ekoloji diplomatiyanın gələcək təkamülü isə həmin problemlərin həlli istiqamətində gedəcəkdir. Azərbaycan üçün COP29-a ev sahibliyi təcrübəsi ekoloji diplomatiyanın milli xarici siyasət resursuna çevrilməsində başlanğıc nöqtəsi hesab oluna bilər. Bu potensialın reallaşdırılması konseptin milli elmi ədəbiyyatda dərinləşdirilməsini, ixtisaslaşmış diplomatik kadr hazırlığını və regional ekoloji təşəbbüslərdə fəal iştirak tələb edir. Gələcək tədqiqatlar üçün perspektivli istiqamətlər Azərbaycanın iqlim diplomatiyasının empirik təhlili, Xəzər regionunda ekoloji əməkdaşlıq mexanizmlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və kiçik dövlətlərin COP sistemindəki danışıq strategiyalarının öyrənilməsidir.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI:

1. Ali S.H., Vladich H.V. *Environmental Diplomacy* / Constantinou C.M., Kerr P., Sharp P. (eds.). *The SAGE Handbook of Diplomacy*. London: SAGE Publications, 2016.
2. Benedick R.E. *Ozone Diplomacy: New Directions in Safeguarding the Planet*. Enlarged edition. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
3. Blaxekjær L.Ø. *New Practices and Narratives of Environmental Diplomacy* / Sosa-Nunez G., Atkins E. (eds.). *Environment, Climate Change and International Relations*. Bristol: E-International Re-

lations Publishing, 2016.

4. Chasek P.S. *Earth Negotiations: Analyzing Thirty Years of Environmental Diplomacy*. Tokyo: United Nations University Press, 2001.

5. COP29 UN Climate Conference Agrees to Triple Finance to Developing Countries, Protecting Lives and Livelihoods // UNFCCC: <https://unfccc.int/news/cop29-un-climate-conference-agrees-to-triple-finance-to-developing-countries-protecting-lives-and>

6. Doğan M., Çatal B. Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasisi // Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, sayı 40, s. 16-31.

7. Environmental Diplomacy // DiploFoundation: <https://www.diplomacy.edu/topics/environmental-diplomacy/>

8. Haas P.M. Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination // International Organization, 1992, vol. 46, No 1, p. 1-35.

9. Intergovernmental Panel on Climate Change. *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report*. Geneva: IPCC, 2023, 184 p.

10. Keohane R.O., Victor D.G. *The Regime Complex for Climate Change // Perspectives on Politics*, 2011, vol. 9, No 1, p. 7-23.

11. O'Neill K. *The Environment and International Relations*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

12. Paris Agreement. New York: United Nations, 2015.

13. Qiyasova Z.A. İqlim dəyişikliyi üzrə global əməkdaşlığın tarixi trayektoriyası və transformasiyası COP prosesi çərçivəsində // İmperativ, – 2026. № 01 (03), – s. 72-79.

14. Susskind L.E., Ali S.H. *Environmental Diplomacy: Negotiating More Effective Global Agreements*. 2nd edition. New York: Oxford University Press, 2015, 228 p.

15. The European Green Deal // European Commission: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

16. United Nations Environment Programme. *Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

17. United Nations Environment Programme: rəsmi internet sahifəsi // <https://www.unep.org>

18. United Nations Framework Convention on Climate Change. New York: United Nations, 1992.

19. Алимов А.А., Шестакова А.И. Экологиче-

ская дипломатия в XXI веке // *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*, 2017, № 2 (43), с. 97-101.

20. Блинецкая Е.А. Глобальное экологическое управление и многосторонняя экологическая дипломатия: состояние предметных областей // *Международные процессы*, 2020, Т. 18, № 3 (62), с. 126-153.

21. Блинецкая Е.А. Международное экологическое управление: ключевые вопросы осуществления и перспективы // *Вестник МГИМО-Университета*, 2012, № 2, с. 147-155.

22. Боголюбова Н.М., Николаева Ю.В. Феномен «зеленой дипломатии»: международный опыт // *Ученые записки Российского государственного гидрометеорологического университета*, 2014, № 36, с. 189-198.

23. Шадиметов Ю.Ш., Айрапетов Д.А. Экологическая дипломатия: монография. Ташкент, 2024, 283 с.

Экологическая дипломатия как новая форма дипломатии

Зейнаб Анар Гиясова

*Докторант кафедры Дипломатии и
современных интеграционных процессов
Бакинского Государственного Университета*

РЕЗЮМЕ

В статье комплексно анализируется феномен экологической дипломатии, сформировавшийся как новая форма дипломатии в современной системе международных отношений, и преследуется цель системного представления данного концепта азербайджанскому научному сообществу. В первой части исследования рассматриваются концептуальные основы экологической дипломатии: систематизируются происхождение понятия и его вхождение в научный оборот, исторические этапы формирования (от Стокгольмской конференции до Парижского соглашения), отличительные особенности по сравнению с традиционной дипломатией, в том числе то обстоятельство, что объектом дипломатических переговоров выступают не государственные интересы, а неделимые общие ресурсы, такие как климатическая стабильность и биоразнообразие, а также множественность акторов, структурная зависимость от научного знания, многосторонний формат переговоров и временной горизонт, ориентированный на интересы будущих поколе-

ний. Роль экологической дипломатии как нового инструмента внешней политики оценивается в контексте "мягкой силы", имиджа государства и нишевой дипломатии малых государств. Вторая часть статьи посвящена международным институциональным механизмам, обеспечивающим практическую реализацию данной формы дипломатии. Здесь по отдельности рассматриваются принципы работы Программы ООН по окружающей среде и Рамочной конвенции ООН об изменении климата вместе с системой её Конференции сторон, посредническая позиция Межправительственной группы экспертов по изменению климата между научным знанием и политическим решением, модель нормативного влияния климатической дипломатии Европейского Союза, а также регулирующая функция озонового режима и региональных соглашений. Итоги конференции COP29, проведённой в Баку, отдельно анализируются как пример дипломатии принимающей стороны. Проведённый анализ показывает, что экологическая дипломатия превратилась из сферы эпизодической деятельности в институционализированную, многоуровневую и устойчивую подсистему международных отношений, а её эффективность зависит от решения таких структурных проблем, как фрагментация, недостаточность финансирования и слабость механизмов исполнения.

Ключевые слова: экологическая дипломатия, изменение климата, международное сотрудничество, глобальное экологическое управление, устойчивое развитие.

Environmental Diplomacy as a New Form of Diplomacy

Zeynab Anar Giasova

*Ph.D. Candidate, Department of Diplomacy and
contemporary integration processes
Baku State University*

SUMMARY

This article offers a comprehensive analysis of environmental diplomacy as a phenomenon that has emerged as a new form of diplomacy within the contemporary system of international relations, with the aim of presenting this concept systematically to the Azerbaijani scholarly community. The first part of the study examines the conceptual foundations of environmental diplomacy, systematising the origin

of the term and its entry into scholarly discourse, the historical stages of its formation from the Stockholm Conference to the Paris Agreement, and the features that distinguish it from traditional diplomacy. These include the fact that the object of diplomatic negotiation is not state interest but indivisible common resources such as climatic stability and biodiversity, along with the multiplicity of actors, structural dependence on scientific knowledge, the multilateral format of negotiation, and a temporal horizon oriented towards the interests of future generations. The role of environmental diplomacy as a new instrument of foreign policy is assessed in the context of soft power, state image, and the niche diplomacy of small states. The second part of the article is devoted to the international institutional mechanisms that enable the practical realisation of this form of diplomacy. It examines in turn the workings of the United Nations Environment Programme and the United Nations Framework Convention on Climate Change together with its Conference of the Parties system, the mediating position of the Intergovernmental Panel on Climate Change between scientific knowledge and political decision, the normative influence model of the European Union's climate diplomacy, and the regulatory function of the ozone regime and regional agreements. The outcomes of the COP29 conference held in Baku are analysed separately as an instance of host-state diplomacy. The analysis demonstrates that environmental diplomacy has been transformed from a domain of episodic activity into an institutionalised, multi-level, and enduring subsystem of international relations, and that its effectiveness depends on resolving such structural problems as fragmentation, insufficient financing, and the weakness of enforcement mechanisms.

Keywords: *environmental diplomacy, climate change, international cooperation, global environmental governance, sustainable development.*

Rəyçi: Cahangir Cahangirli, siyasi elmlər doktoru, dosent
Məqalə redaksiyaya daxil olub: 18.05.2026
Çapa qəbul olunub: 17.06.2026

The date of the admission of the article to the editorial office: 18.05.2026
Accepted for publication: 17.06.2026